

СУЧАСНИЙ СТАН І ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ПОПУЛЯЦІЙ ПУГАЧА *BUBO BUBO* LINNAEUS, 1758 В УКРАЇНІ

Андрій-Тарас Вікторович Башта

БАШТА А.-Т. В. Сучасний стан і динаміка чисельності популяцій пугача *Bubo bubo* Linnaeus, 1758 в Україні // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. – 2012. – Том 3(10), № 1. – С. 125-150. – ISSN 2220-3087.

У статті проаналізовані дані щодо території поширення (у регіональному аспекті) та змін чисельності популяцій пугача в Україні за період протягом останніх 150 років, а також можливих причин таких змін. Близько 100 років тому пугач на території теперішньої України був звичайним, хоча, переважно, нечисленим видом. Процеси зменшення чисельності української популяції пугача, ймовірно, почалися ще на початку ХХ ст. Сьогодні на більшості території України пугача вважають рідкісним і дуже рідкісним видом, місцями – зниклим. Однак, в останні десятиліття в окремих регіонах виявлена тенденція до стабілізації чисельності його популяції. На основі аналізу літератури та результатів власних досліджень припускаємо, що орієнтовна чисельність пугача в Україні становить не менше 220 пар.

Проаналізовані причини зменшення чисельності популяцій пугача в минулому та можливі причини стабілізації чисельності, одною з яких може бути певний ступінь адаптації до існування в антропогенно змінених умовах. З'ясування подальшої динаміки популяцій пугача потребує додаткових і детальних досліджень.

Ключові слова: пугач, *Bubo bubo*, поширення, динаміка чисельності, Україна

Пугач належить до видів транспалеарктичного типу фауни, його ареал охоплює Євразію, північ Африки, Передню та Центральну Азію (Donazar, Kalipainen, 1997). В Україні пугач трапляється на всій території й належить до осілих видів птахів, але може здійснювати локальні або регіональні кочівлі.

Хоча більша частина сучасного ареалу пугача знаходиться в лісовій зоні Палеарктики, на думку М. Воїнственського (Воинственский, 1960), за походженням його слід вважати птахом відкритого, найімовірніше, гірського або пустельного ландшафту.

М. Шарлемань (1938) на території України виділяв три підвиди пугача. *Bubo bubo bubo* Linnaeus, 1758 властивий для лісової та лісостепової зон, *B. b. ruthenus* Zhitkow et Buturlin, 1906 – виявлений на території Полтавщини, *B. b. interpositus* Rothschild et Hartert, 1910 – поширений на півдні лісостепової зони, а також приурочений до причорноморських і приазовських степів (Воинственский, 1960) і сходу України (Попов, 2000). У Криму С. Бутурлін описав місцеву форму *B. b. tauricus* на основі єдиної особини, здобутої біля смт. Кача 24.08.1914 р. (Костин, 1983). Л. Степанян (1990) вважає, що на території України трапляється 2 підвиди пугача: *B. b. bubo* та *B. b. interpositus*.

У західній частині країни ситуація з підвидовою ідентифікацією пугача неоднозначна. Ф. Страутман (1954), на основі колекції А. Грабара, умовно зараховує популяції пугача Українських Карпат і Волино-Подільського плато до південного підвиду *B. b. interpositus*. О. Клітін (Клитин, 1959 а) вважає, що

пугачі, які населяють територію Чернівецької області, належать до середньоєвропейського підвиду *B. b. bubo*. Ураховуючи відсутність достатньої кількості репрезентативного матеріалу, це питання залишається відкритим і сьогодні.

Поширення пугача на території України

Загалом територія України обстежена спорадично й спостереження цього виду, певною мірою, корелюють з місцями концентрації або зацікавлення дослідників. Переважна більшість зведень походить з об'єктів природно-заповідного фонду або стосуються адміністративних одиниць, як правило, рівня області, що іноді істотно затрудняє проведення узагальнень. Окрім того, нічний спосіб життя та приуроченість до глухих і маловідвідуваних ділянок не сприяють збільшенню частоти виявлення виду, незважаючи на його гучний характерний голос.

У роботі використане фізико-географічне районування України (Екологічна енциклопедія, 2006).

Лісова зона

Мішанолісова хвойно-широколиста зона

Точки спостережень або чисельні оцінки щодо пугача у лісовій частині України (Полісся), переважно, пов'язані з об'єктами природно-заповідного фонду або окремими обстеженими ділянками. Зокрема, на території Шацького НПП (Західне Полісся), чисельність пугача досить незначна, але порівняно стабільна: 1982-87 рр. – 3 пари, 1997-2001 рр. – 2-3 пари (Горбань, 2002), Черемського природного заповідника – 1-2 пари (М. Химин, усне повідомл.). Загалом спорадичні та поодинокі спостереження пугача походять зі значної частини Волинського Полісся. Так, у північно-західній частині області його спостерігали в дубово-сосновому лісі поблизу с. Коритниця (П. Гура; Матеріали ..., 2010), с. Верба Володимир-Волинського р-ну (В. Шидловський; Матеріали ..., 1993), у сосново-березовому лісі біля с. Мосир (Н. Дзюбенко; Матеріали ..., 2010), окол. с. Крушиця (дані Ю. Кузьменка; Химин, 2008), ур. Луг Головнянського лісництва (Матейчик, 1990), с. Кропивники Любомльського р-ну (В. Ковш; Матеріали ..., 1991) тощо. Обліки вздовж русла р. Західний Буг підтвердили незначну чисельність цього виду: на ділянці від с. Заставне до с. Кошари (Волинська обл.) – 1-3 гніздові пари (Горбань та ін., 2003 б).

У басейні р. Прип'ять у межах НПП "Прип'ять-Стохід" трапляється 3-4 пари (Химин та ін., 2010). Окремі спостереження або підтвердження гніздування з території Волині відомі також з ур. Блінський Луг, с. Черемошне (М. Химин; Матеріали ..., 2011), ур. Утрини, с. Гулівка (М. Рибак, Матеріали ..., 2012) і Скулинського лісництва Ковельського р-ну (Ю. Кузьменко; Матеріали ..., 1996), окол. с. Віл, оз. Шині (Червища), окол. с. Сваловичі (Химин, 2008) та поблизу с. Люб'язь Любешівського р-ну (Шидловський, 2008), окол. с. Серхів, с. Замостя (Химин, 2008) і з Троянівського лісництва (А. Чалайдюк; Матеріали ..., 1995), Осницького лісництва Маневичького р-ну (С. Шилін;

Матеріали ..., 1995), район Оріхівських озер, 1-2 пари (Горбань, 1999), окол. с. Берестяне Ківерцівського р-ну. (М. Борщевич; Химин, 2008), с. Підріччя – с. Раків Камінь-Каширського р-ну (Ю. Гдак; Матеріали ..., 1995) та ін. К. Татаринів (1973) на Волинському Поліссі спостерігав пугача у молодих насадженнях сосни.

На півночі Рівненської обл., у її заболочених частинах, гніздування пугача виявлене на лісистих островах серед боліт (Давиденко, Землянських, Полуда, 1998). Також його спостерігали на рибних ставах біля с. Переброди (дані автора), в окол. с. Більськ Рокитнівського р-ну (Химин, 2008), у болотних масивах Сира Погоня й Сомине (М. Химин, усне повідомл.). Дані щодо гніздування чи спостереження у гніздовий період походять з Зарічненського, Дубровицького, Костопільського й Млинівського р-нів (Новак, Савчук, 1992; Шидловський, 2008; Журавчак, Добринський, 2011; М. Химин, усне повідомл.).

Загалом вважають, що на території Рівненського ПЗ гніздиться до 100 пар пугача, Поліського ПЗ – до 10 пар; Шацького НПП – до 10 пар (Горбань та ін., 2003 а), однак, на нашу думку, показники щодо чисельності в Рівненському ПЗ дещо завищені.

В. Жежерін (Жежерин, 1969) писав, що в 50-60 рр. на Поліссі (очевидно, йшлося про його центральну частину) пугач був дуже рідкісним птахом, відомим з Ямковецького лісництва (1959 р., 1 пара) і Дніпровсько-Прип'ятського мисливського господарства (1955 р., 1 пара). У 70-х роках його спостерігали в лісових масивах уздовж річки Уж, між сс. Діброва й Черевач (Жежерин, 1988). У долині р. Уж у межах Поліського р-ну Київської обл. та Народицького р-ну Житомирської обл. виявлено 4-6 пар (Жила, 1999). У Поліському природному заповіднику в минулому його вважали зникаючим видом, оскільки до 1995 р. було відоме лише одне спостереження (Жила, 1995). Зі збільшенням кількості отриманих даних його статус змінюється на "рідкісний гніздовий вид" Полісся (Жила, 1998).

У Київській області пугач – рідкісний гніздовий вид (Домашевський, 2009), хоча останні дослідження показали, що в Чорнобильській зоні він є звичайним осілим, хоча вкрай нечисленним і, можливо, зимово-кочовим видом. Після Чорнобильської аварії вперше гніздування виявлене у 2002 р., коли біля 4-го блоку станції було знайдене 2-місячне пташеня (Гащак, 2002).

У Сумському (Східному) Поліссі пугач у наш час – рідкісний гніздовий вид. Згідно з даними Г. Гаврися (1999), останні випадки його спостережень на лівобережному Поліссі відзначені в середині 1960-х років у Свеському лісництві Ямпільського р-ну. Лише в останні десятиліття (1991) гніздування цього виду підтверджене поблизу с. Калієвка Шосткінського р-ну (Малышок, Книш, 2000).

Волога помірно-тепла й широколистолиста волога тепла зона

У минулому пугач – гніздовий вид усєї території Хмельницької області (Храневич, 1929). В. Боголепов (Боголепов, 1915) вказує на гніздування пугача в Цибулівському лісі на Кам'янецьчині. Згідно з даними Л. Портенка (1928), на початку ХХ ст. пугача спостерігали в Лисогірському лісництві (тепер –

східна частина Хмельницької обл.). Сьогодні на території області гніздування достовірно відоме лише в Кам'янець-Подільському р-ні (Новак, 2003). Зокрема, на початку березня 2001 р. на скелях Дністровського водосховища поблизу с. Врублівці було виявлено 5 токуючих особин (Матвеев, 2003). Також його реєстрували в ур. Совий Яр, де можливе гніздування (дані автора). Рідкісний гніздовий вид у каньйоні р. Смотрич (Матвеев, 2008). У лучно-чагарникових біотопах Західноподільського Придністров'я (НПП "Подільські Товтри") його чисельність становила 4,4 ос./км² (Тарасенко та ін., 2010).

У заповіднику "Медобори" у гніздовий період пугача вперше виявили в 1994 р. (Капелюх, 1998 а), а в наступні роки тут регулярно спостерігали 1-2 ос. (Капелюх, 2008 б). У басейні р. Коропець його чисельність становила 0,7 пари/100 км² (Бокотей та ін., 2010).

Відносно регулярно його виявляли в лісах Хотинської височини (Скільський та ін., 2007) і загалом у Прут-Сиретському межиріччі (Хлус та ін., 2005). Надзвичайно рідкісний вид в острівних лісах Прут-Дністровського межиріччя – 0,4 ос./км² (Скільський 2003) і в буково-грабових насадженнях (околиці Чернівців) – 1,5 ос./км² (Скільський, 1998; Скільський, Бучко, 2000).

На території Львівської області – рідкісний гніздовий вид. У минулому траплявся тут спорадично, а в останні десятиліття для території області відомі лише поодинокі знахідки (Башта та ін., 2006). Зокрема, його спостерігали в лісі біля с. Прибинь Перемишлянського р-ну (Т. Федчишин; Матеріали ..., 1995), с. Коропуж Городоцького р-ну (А. Гузій; Матеріали ..., 1991), хут. Прийма Миколаївського р-ну (Б. Бріль; Матеріали ..., 1991), с. Підбірці Пустомитівського р-ну (В. Пограничний; Матеріали ..., 1991), м. Дубляни Жовківського р-ну (В. Пограничний; Матеріали ..., 1991), с. Лодина Кам'янка-Бузького р-ну (Г. Бойко; Матеріали ..., 1991) та ін.

У регіоні Розточчя пугач спостерігається в осінньо-зимовий період як кочовий вид (Гузій, 1996). Як дуже рідкісний вид з невизначеним статусом вказаний для Яворівського НПП, де його спостерігали в Янівському й Майданському лісництвах (Кучинська та ін., 2005). Дуже рідкісним залітним видом його вважають у Львові (Бокотей, 1995), де він був виявлений у 1968 р. на водонапірній башті (Татаринів, 1973) та влітку 1987 р. на каштані по вул. Пекарська (І. Антахович, усне повідомл.).

Обстеження ділянок уздовж верхньої течії р. Західний Буг також показали незначну чисельність цього виду: на ділянці від с. Підбужани до с. Пісочне (Львівська обл.) виявили 1-2 особини (Горбань та ін., 2003 б).

Лісостепова зона

Лісостепова недостатньо зволожена тепла зона

У східній частині лісостепової зони України пугач – гніздовий вид острівних лісів долини р. Орчик (Зарудний, 1892). Понад сто років тому, в Харківській губернії М. Сомов (1897) зарахував пугача до звичайних осілих птахів, хоча вказав, що вид ніде не спостерігається в дуже великій кількості. Зокрема, автор повідомив про спостереження 2 особин (1 здобута) 10.03.1885 р. біля м. Тростянець.

Останні літературні дані про спостереження цього виду на території Харківської області походять з 70-х років. Не виключена достовірність деяких нових спостережень (Сова, 1994).

У Канівському природному заповіднику до 1973 р. гніздився в ярах нагірної частини. Спостерігався і на о. Круглик (Грищенко та ін., 1998), а також у заплавному лісі поблизу с. Ліплява (Сморгожевський, 1952). Від 1975 р. – спостережень нема, лише в 1983-1984 рр. імовірна знахідка (за пір'ям) у верхів'ях малого Пекарського яру (Грищенко та ін., 1998). В останнє десятиліття пугач зник з території заповідника (Грищенко, 2003).

Імовірно, гніздиться в обмеженій кількості на Ірдинських болотах (на межі Черкаського та Смілівського р-нів Черкаської обл.). У 1950-і роки був тут звичайним видом (Гаврилюк и др., 2009), але спеціальні пошуки на початку 80-х рр. позитивних результатів не дали (Воронецкий, 1994). Відомі також рідкісні спостереження пугача у зимовий період на межі лісостепової й степової зон: біля м. Знам'янка у 1997-98 рр. (Шевцов та ін., 2004).

На території Вінничини у Васильковецькому лісі (район м. Погребища, Вінницька обл.) пугач був звичайним на гніздуванні на межі XIX і XX ст., але вже у 20-х роках XX ст. зник з цього регіону (Носаченко, 2008). О. Матвійчук і В. Серебряков (2010) вважають його на Побужжі (басейн р. Південний Буг) рідкісним, спорадично поширеним осілим птахом, однак, зазначають, що в 2000-2010 рр. на Верхньому та Середньому Побужжі він виявлений не був.

У північній частині Одещини в минулому пугач місцями був досить численним видом. Про це, зокрема, зазначає Л. Портенко (1928) щодо околиць м. Балта. За словами лісників, у минулому гніздився в Кишівському лісництві (поблизу м. Саврань Одеської обл.), але цим автором виявлений не був.

Карпатський регіон (гірська країна Українські Карпати)

У минулому пугач – нечисленний гніздовий вид регіону (Потіш, Башта, 2011). Сьогодні він рідкісний вид Карпат, який у гірській частині поширений спорадично. Порівняно рідше його виявляли у Передкарпатській частині регіону, а також у Вулканічних Карпатах.

У передгірній частині Закарпатської області у минулому пугач був поширений на значно більшій території. Так, у колекції А. Грабара (1931) зберігалось 5 особин, які були здобуті в околицях м. Ужгород у період від 1922 до 1927 рр. У 1927 р. пара пугачів гніздилася біля Невицького замку. Також птах був виявлений в околицях сс. Верхнє Водяне, Солотвино й Великий Бичків. А. Грабар (1931) стверджував що на Підкарпатській Русі пугача є мало, а гніздові пари частіше можна знайти в районі Мармарошу. На Закарпатській низовині спостерігали його також у зимовий період (Талпош, 1967).

Ю. Комарек (1960; цит. за А. Луговой, 2004) писав, що на початку XX ст. пугач у Карпатах є досить рідкісним видом і тримається переважно порівняно низьких висот, що межують з відкритою місцевістю, а глухі праліси населяє рідко. Разом з тим, Ф. Страутман (1954) вважав цей вид у Карпатах, особливо в Чорногорі, нечисленим, вказуючи його на основі звукових реєстрацій і знахідок елементів оперення. Цей автор зазначав, що в Карпатах пугач гніз-

диться у верхньому поясі старих хвойних, мішаних і букових лісів водороздільної частини гір, звідки в пошуках корму вилітає на субальпійські луки.

У смерекових пралісах Карпат (НПП “Синевир”, Карпатський БЗ, Карпатський НПП) у гніздовий період чисельність пугача становила від 0,01 ос./км² (чисті) до 0,004 ос./км² (мішані деревостани), у темнохвойно-букових пралісах – 0,01 ос./км², гірських букових лісах – 0,08 ос./км², пралісах з перевагою дуба скельного (Вулканічний хребет, Хустський і Виноградівський р-ни) – 0,1 ос./км² (Гузій, 2006).

У Вулканічних Карпатах гніздування рідкісне, зокрема воно неодноразово було доведене на Чорній горі на Закарпатті (Луговой, 2005; Л. Покритюк, усне повідомлення). Відомі також спостереження у районі Боржавських полонин (Башта, 2004), біля с. Біласовиця Воловецького р-ну (Боднар, 1996), у районі г. Ловачка біля м. Мукачеве.

На території Карпатського біосферного заповідника – рідкісний осілий вид. Був виявлений в Угольському масиві – ур. Мокрий Камінь (Луговой, 1988), на південних схилах полонини Менчул Тячівський хребта Красна (Гузій, 1996). Поодинокі особини спостерігали в Угольсько-Широколужанському масиві (Годованець, 1993), ур. Кузій (Годованець, 1997). А. Гузій (1996) зазначав, що в горах загалом, і в Карпатському заповіднику зокрема, пугач є рідкісним зникаючим видом і припускав, що в букових пралісах Угольського лісництва гніздиться 1-2 пари. Б. Годованець (2008) загалом на території Карпатського біосферного заповідника припускає гніздування 2-3 пар. Відомі спостереження особин пугача поблизу смт. Ясіня й с. Кваси Рахівського р-ну (Г. Бойко; Матеріали ..., 1995).

На території Карпатського НПП пугач є рідкісним видом, виявленим у Яремчанському, Підліснівському, Говерляньському лісництвах – загалом кілька особин (Киселюк, Клапчук, Тимчук, 2001; Киселюк та ін., 2009). У НПП “Гуцульщина” – гніздовий, зимуючий вид, припускають наявність 1-5 пар (Горбань та ін., 2008). У природному заповіднику “Горгани” припускають наявність 1-2 особин (Киселюк, Годованець, 2006). На цій території він трапляється, переважно, у густих і старих лісах з підліском, у скелястих урвищах (Киселюк, Клапчук, Тимчук, 2001).

Як і в усіх інших регіонах, на території сучасної Чернівецької області дані щодо чисельності пугача в минулому є досить суперечливими. Найраніше відомі літературні згадки про трапляння пугача на Чернівецьчині походять з кінця XIX – початку XX ст. (Fischer, 1899). Цей автор вказував, що пугач є рідкісним видом у гірській і лісистій частині Буковини. Дещо більше інформації про поширення, чисельність та особливості гніздування виду знаходимо в роботі О. Клітіна (Клитин, 1959 а), який зазначав, що пугач переважно селиться в старих лісах усіх типів, на ділянках з густим підліском. О. Клітін (Клитин, 1959 б), а також І. Андреев (Андреев, 1953) вважали його звичайним осілим видом усіх ландшафтних зон регіону, чисельність якого максимальна в горах. І. Шнаревич та ін. (Шнаревич и др., 1959) вважали його еврибіонтним видом передгірної та гірської ландшафтних зон. У сусідній, переважно рівнинній лісостеповій Бессарабії, А. Лобученко (1903;

цит. за: Скильський, Годованец, 1994) наводив його, як часто спостережуванний вид.

Загалом у Буковинських Карпатах пугач був спорадично виявлений у найрізноманітніших місцях і в усіх ландшафтних зонах (Скильський та ін., 2011). В останні десятиріччя в цьому регіоні пугача спостерегли переважно в гірських смереково-ялицевих і смереково-букових лісах (Скильський, Годованец, 1994). Населяє він тут переважно старі ліси з густим підліском у відносно важкодоступних районах гірської й передгірної частин області (Клитин, 1959 а; Скильський та ін., 2007). У гори проникає вище 1000 м н. р. м., до верхньої межі лісу, звідки в пошуках їжі залітає на субальпійські луки (Сільський та ін., 2007). Був виявлений на Мармароші, Полонинсько-Чорногірському хребті, у Скибових Карпатах і на Передгір'ї (Хлус та ін., 2005).

Оцінки поширення та чисельності пугача на території Карпат і деяких частин цього регіону вкрай неоднорідні й істотно коливаються. Згідно з даними Б. Годованця (2009), за останні 20 років у Карпатах пугач відзначений у близько 50 точках, з них у гірській частині – близько 20-25 пар, на Передкарпатті – 5-10 пар. В. Боднар (1999 а, 1999 б) у межах Карпатського вулканічного хребта оцінює чисельність у 8-12 пар; у межах Горган Закарпатської обл. – в 15-20 пар. В. Боднар і М. Баренблат (2003) зазначають, що гніздування виду на Закарпатті ймовірно, при цьому, однак, наводять цифру 35-50 пар. Л. Потіш (2009) вказує, що на Закарпатті є два достовірні місця гніздування: у Виноградівському й Ужгородському р-нах, а в інших місцях вид спостерігали нерегулярно.

У гірській місцевості для пугача характерні сезонні вертикальні міграції – перед зимовим періодом він спускається в нижчі частини гір. А. Гузій (Гузій, 1994) вказує, що в Карпатах у позагніздовий період пугач звичайно тримається на нижчих висотах – 600-800 м н. р. м., а взимку може спускатися до річкових долин і з'являтися в передгір'ях (Страутман, 1954). Так, у смерекових лісах у зимовий період чисельність пугача становила 0,01 ос./км², у темнохвойно-букових – 0,1 ос./км², лісах з перевагою дуба скельного – 0,1 ос./км², гірських букових лісах – 0,1 ос./км² (Гузій, 2006).

У верхів'ї басейну Дністра пугач є рідкісним гніздовим видом, чисельність якого стабільна, тут припускають гніздування 20-25 пар. Під час обліків у 1997-2001 рр. на пробних ділянках у цьому регіоні щільність виду становила пересічно 0,4 пари/100 км² (Бокотей та ін., 2010). У гніздовий період пугач виявлений на території НПП "Сколівські Бескиди" (Башта, 2000), на г. Ключ біля с. Дубина Сколівського р-ну (М. Химин та ін.; Матеріали ..., 1996), с. Попелі Дрогобицького р-ну (Р. Козловський; Матеріали ..., 1991) та ін.

У Галицькому НПП (Івано-Франківська обл.) пугач є гніздовим, можливо зимуючим видом і гніздиться на скелях та урвищах долини р. Дністер. У минулому (1930-35 рр.) у долині Дністра його голос регулярно чули мешканці с. Залуква Галицького р-ну. У 1950-х роках гніздився біля с. Маринопіль Галицького р-ну в берегових печерах р. Дністер. Чисельність його в Галицькому НПП невизначена, швидше за все вона дуже низька (Бучко, 1999). Гніздування виявлене на скельних відслоненнях Блюдниківського лісництва, біля

сіл Межигірці, Крилос і Тустань (Бучко, 2008), у дубовому лісі біля с. Довге (М. Майданський, усне повідомл.). Також у Галицькому НПП відомі спостереження в лісовому масиві біля с. Темерівці (Бучко, 1999), поблизу м. Галич (Бучко, 2008).

На Самбірщині (Львівська обл.) ще 30-40 років тому гніздування пугача було відоме на території Рудківського лісництва (Гузій, 1994). Тутешні ліси сформовані листяними породами і належать до дубово-грабової субформації формації дуба звичайного. А. Гузій (Гузій, 1994) зазначає, що до 1970-х років у лісових насадженнях цього району пугача спостерігали досить часто, у тому числі й пташенят, що підтверджує факт гніздування. Однак, у пізніші роки тут зрідка виявляли лише поодиноких, ймовірно, кочових особин. Спостереження поодиноких особин пугача походять також з прилеглих ділянок: с. Залокоть Дрогобицького р-ну (М. Химин, П. Цвілюк; Матеріали ..., 1993), поблизу с. Созань, Старосамбірський р-н, ліс (Д. Дрозд; Матеріали ..., 1994), біля смт. Підбуж, Дрогобицького р-ну (Кийко, Якубеня, 1995). Віддавна відомим місцем гніздування на Передкарпатті є ліси на берегах р. Дністер, біля смт. Журавне Жидачівського р-ну (Бокотей та ін.; Матеріали ..., 2010).

Степова зона (степова посушлива дуже тепла зона)

У степовій частині України пугач трапляється переважно у водороздільних і заплавних лісах. Зокрема, він був виявлений у басейні р. Оріль, де гніздився переважно у великих лісах зі старими деревами листяних порід, глухих, зарослих лісових балках і ярах, а у хвойних лісах траплявся тільки після виведення пташенят (Сомов, 1897; Гавриленко, 1929). У басейні Сіверського Дінця на гніздуванні його також знаходили тільки в лісах (Гавриленко, 1929).

Б. Вальх (1899) вважав пугача гніздовим птахом Лихачовських лісів, оскільки восени 1895 р. знайшов гніздо, яке, як він писав, могло належати тільки цьому виду. У Павлоградському повіті ним відзначена поява пугача на зимівлі.

Згідно з даними М. Воїнственського (Воинственский, 1960), на території степової зони європейської частини колишнього СРСР пугач трапляється всюди в придатних біотопах, хоча всюди нечисленний і навіть рідкісний. Його характерними біотопами у степовій зоні є деревні та чагарникові зарості різного типу. Крім лісів, селиться в берегових обривах, глибоких ярах і скельних відслоненнях.

На Дніпропетровщині сьогодні пугача вважають осілим дуже рідкісним видом з негативною динамікою чисельності (Сижко, 2007). Можливо ще гніздиться в Самарському лісі (Губкін А., Булахов, Губкін О., 1996). На Донеччині його гніздування знайдені в нагірній діброві поблизу м. Святогірськ: 08.04.2004 р. – виводок з 2-3 ос., на території Українського степового заповідника (ділянка “Крейдяна флора”): 31.05.1999 р. – гніздо, 2 ad+2 juv (Пилипенко, Дьяков, 2008). Рідкісні знахідки також відомі з території Донецької області: птаха спостерігали в лощині на крейдяних схилах у РЛП “Краматорський” (Высочин, Курачий, 2007), в окол. с. Торське Краснолиманського р-ну (Пилипенко, Дьяков, 2008).

На Луганщині пугач вважався рідкісним і поширеним спорадично видом, який трапляється нерегулярно. Був виявлений у заплаві ріки Північний Дінець біля м. Кремінне в 1966 р. і біля с. Нова Кондрашівка в 1968 р. (Панченко, 2007). У Луганському заповіднику вперше виявлений тільки в 1998 р. Дуже рідкісний осілий вид (Кондратенко, Мороз, 2002). Згідно з даними В. Сулика і В. Борозенця (Сулик, Борозенець, 2000) у Придінцівській заплаві та Провальському степу Луганського ПЗ відомі випадки спостереження поодиноких пролітних особин, а в Стрілецькому степу – поодинокі гніздування. В Українському степовому ПЗ на гніздуванні не виявлений, однак відомі поодинокі зальоти взимку на ділянки “Хомутовський Степ” і “Кам’яні Могили” (Сиренко, Мартынов, 1998).

Лише в останнє десятиліття з’ясувалося, що пугач є в цьому регіоні не настільки рідкісним, як вважалось раніше. В. Ветров (Ветров, 2003), після ретельних пошуків і обстежень території Луганської області, виявив тут 40 гніздових територій виду, на яких було зареєстровано гніздування 20-ти пар, на 15 – поодинокі птахи і в 5-ти випадках гніздування було невдалим. Більшість обстежених гніздових ділянок виявлена в малодоступних глинистих (лесових) або крейдових ярах.

На Причорномор’ї – дуже рідкісний вид дельти Дунаю (Жмуд, 1999), рідкісний залітний у Чорноморському біосферному заповіднику (Руденко, Яремченко, Рыбачук, 1996), який спостерігався далеко не щорічно. На території РЛП “Кінбурнська коса” (Миколаївська обл.) у період осінньо-зимових кочівель іноді його спостерігають на Кінбурнському п-ві, у т. ч. у “Волжиному лісі” (Ардамацкая, 1991).

Ю. Костін (Костин, 1983) вказував, що в Криму до початку 50-х років ХХ ст. були виявлені два окремих угруповання: сиваське й гірське. Сиваське угруповання, що було численним наприкінці ХІХ ст. (Никольский, 1891/1892; Браунер, 1899; Молчанов, 1906), очевидно, зникло в середині ХХ ст. (Костин, 1983), оскільки пізніше тут пугача на гніздуванні не знаходили. Однак, в останні роки підтвердженням гніздування цього виду на Присивашші в Криму є знахідка нелітаючих пташенят на одному з островів у системі присиваських плавнів (Ремизов, Ветров, 2008).

Крим (гірська країна Кримські гори)

Гірське угруповання кримських пугачів (Костин, 1983) у 1960-70-х роках нараховувало кілька гніздових пар. Зокрема, він був зареєстрований на Карадазі в 1949 р. (Бескаравайный, 2001), в окол. с. Привітне в 1966 р. (Пекло, 1997) і на Карабі-яйлі (Костин, 1983).

Сьогодні пугач є осілим видом південної частини Криму. В останні десятиліття його спостерігали тільки в гірській частині півострова, його чисельність обмежена й навряд чи перевищує 2-3 пари. Тут він зберігся на ділянках малодоступних скель серед відкритого й напіввідкритого ландшафту. Зокрема, гніздування пугача було зареєстроване на г. Аюдаг (Костин, 1983), птаха відзначали в районі п-ва Меганом (недалеко від м. Судак; Бескаравайный, 2008). На території Криму в холодний період року для пугача характерні

локальні кочівлі в межах півострова. У гірській частині ці кочівлі мають вертикальний характер, оскільки восени й взимку пугача спостерігали на південному березі й на північних передгір'ях, де в гніздовий час їх не виявлено (Костин, 1983).

Гніздові біотопи

Щодо питань вибору біотопів для гніздування пугач проявляє значний ступінь евритопності. Він успішно гніздиться в тайговій зоні, степах і напівпустелях, селиться в низинах долин річок, гористих місцевостях (Пукинський, 1993). В Україні гніздові біотопи пугача дуже різноманітні й істотно залежать від локальних особливостей ландшафту. Гнізда свої він мостить переважно в місцях, захищених від негоди, прямого сонячного світла: у неглибоких печерах, нішах скель, гротах, рідко – у старих гніздах великих птахів, а також на землі (Башта, 2009).

На Західному Поліссі (Шацький НПП) гніздо цього птаха було виявлене на зрубі трирічної давності, зарослому травною та підростом вільхи чорної (Матейчик, 1990). Розташування гнізда на зрубі відзначене також для території Передкарпаття (Галицький р-н Івано-Франківської області). Воно знаходилося в заглибині пенька, серед зрубу площею близько 50 га у листяному лісі й було оточене заростями невисоких кущів (Бучко, 1994).

На Чернівецькій пугач розташовує гнізда на землі, рідше займає гнізда денних хижих птахів у кронах дерев (Клітін, 1956) або старих дуплах (Андреев, 1953). У рівнинній частині Чернівецької області й уздовж Дністра та його приток пугач проявляє риси типового троглофіла, селячись в ярах, різного роду нішах (печерах, гротах, заглибинах) у берегових урвищах уздовж річок, на вкритих деревною рослинністю стрімких річкових терасах (Клітин, 1959 а; Татаринів, 1969, 1973; Скильський, Годованец, 1994; Скільський та ін., 2007). Також виявлений на гніздуванні на скелях каньйону р. Смотрич (Матвеев, 2008), у ніші берегового урвища р. Дністер біля с. Рухотин Хотинського р-ну (С. Лісничий; Матеріали ..., 2012). О. Клітін (1956) у рівнинній частині області виявляв гнізда пугача в яру на землі (без підстилки), у світлому розрідженому лісі, а також на окраїні ялинового лісу у старому гнізді (околиці с. Чорнівка, Новоселицький р-н) і в печері в балці поблизу с. Васиївка (Сокирянський р-н).

Описи гніздових біотопів пугача, зроблені В. Аверінім (Аверинь, 1910), найімовірніше, стосуються лісостепової зони Харківської губернії. Для гніздування тут йому слугують соснові ліси та глибокі темні яри й балки, густо зарослі берестом, грушею та ліщиною. Гнізда були розташовані на землі, при коріннях старих дубів або пнів, крейдяних тріщинах; на деревах їх не знаходили. Виглядає як просто поглиблення в ґрунті, вкрите прим'ятою минулорічною травною (Сомов, 1897).

У степовій частині України гніздування пугача, звичайно, найчастіше приурочені до деревних насаджень і зарослих балок. Так, поблизу м. Святогірськ (Донецька обл.) пташенят знайшли в сосняку (Дьяков, Пилипенко, 2007). Б. Вальх (1899) виявив гніздо пугача на землі, у дуплі при основі великого дуба.

В. Ветров (Ветров, 2003), проаналізувавши місця розташування 20 гнізд, виявив, що вони знаходилися на землі як під кущами, так і відкрито; 55% з них – на схилах балок, над осипами й уступами, 25 % – під вапняковими вертикальними відслоненнями, 15% – відкрито на трав'янистих схилах балок (у т. ч. біля входів у старі нори лисиць і байбаків), 5% – під скельним відслоненням пісковіку. В Луганському ПЗ гнізда пугача виявлені на степовому схилі під куртиною терну (Сулик, Борозенец, 2000) або в ніші крейдяного обриву (ПЗ “Крейдяна флора”; Попов, 2000).

У Криму гніздо, виявлене на піщаній косі в районі Перекопу, мало вигляд ямки в піску близько 37 см діаметром і 12 см завглибшки (Браунер, 1899).

Таким чином, пугач для побудови гнізд на території України обирає лісові масиви і, порівняно рідше, ймовірно, залежно від наявності, гнізда він будує на схилах ярів, урвищ, крутих берегів чи відслонень. Слід зазначити, місце знаходження виводка не завжди може свідчити про місце розташування гнізда, а лише, принаймні, просторово окреслює регіон гніздування цього виду. Зокрема, як вказував В. Аверін (Аверинь, 1910), пташенята, покинувши гніздо, кочують лісами, полями (особливо соняшниковими), степами, іноді залітаючи в них досить далеко.

Динаміка чисельності пугача та її можливі причини

Практично всі дослідники, що вивчали пугача в період до, і на початку ХХ ст., зазначають, що загалом пугач був звичайним видом. Зокрема, так його оцінив А. Плятер (Plater, 1852) на території тодішньої Польщі, до якої належала значна частина західної України. Досить поширеним, звичайним осілим видом він був тоді скрізь на Поділлі (Храневич, 1925-1926, 1929). Звичайним гніздовим (осілим) птахом усіх лісів Харківської губернії та прилеглих територій був він у часи А. Черная (1853), М. Сомова (1897), В. Аверіна (Аверинь, 1910). Зокрема, згідно з даними М. Сомова (1897), хоча пугач ніде не спостерігається у великих кількостях, але все-таки належить до звичайних осілих птахів тодішньої Харківської губернії. В. Жежерін (Жежерин, 1988) зазначає, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. пугач на території сучасної України був хоча й нечисленним, але не рідкісним, повсюдно поширеним видом.

Тенденції щодо помітного зменшення чисельності популяції пугача відомі ще, принаймні, від початку ХХ ст., зокрема на території тодішньої Харківської губернії (Вальх, 2007). М. Шарлемань (1938) також писав, що спостерігається швидке вимирання пугачів. Проте, інтенсивність цього процесу збільшилася, очевидно, від середини 50-х років. А вже останні літературні дані про спостереження цього виду в Харківській області походять з 70-х років (Сова, 1994).

У 1892-1910 рр. на півдні Катеринославської губернії (південна частина Херсонської та Запорізька обл.) у придатних умовах: не рідкісний осілий, на Дніпропетровщині й Донеччині – досить численний, у плавнях Дніпра – дуже численний, однак на зимівлі – рідкісний у цих регіонах (Вальх, 2007). Протя-

гом періоду ХХ – початку ХХІ ст. на території Дніпропетровщини чисельність пугача характеризувалася постійними й рівномірними тенденціями до зниження: від низького рівня до повного зникнення (Булахов, 2011).

На Луганщині пугач став рідкісним, поширеним спорадично й спостерігається нерегулярно у другій половині ХХ ст. (Панченко, 2007). В. Сулик і В. Борозенець (Сулик, Борозенець, 2000), указавши, що він є поодиноким пролітним або гніздовим видом на території Луганського ПЗ, зазначають, що в регіоні, завдяки створенню мережі водойм, пугач, що зрідка гніздився в заплавах і байрачних лісах, став частіше траплятися у степових районах. Однак, дослідження В. Ветрова (Ветров, 2003) у 1999 р. показали, що на території області гніздиться 50-60 пар пугача.

У середині минулого століття пугач стає рідкісним зникаючим видом на Поліссі (Жежерин, 1962). У Чернігівській області після 70-х рр. виявлена відсутність пугача на більшості раніше заселених ділянок (Карпенко, Шевченко, 2002). На процес зменшення його чисельності на заході України вказує К. Татаринів (1973).

На Чернівецьщині ще в середині ХХ ст. – звичайний вид усіх ландшафтних зон Буковини, найчисельніший у гірській зоні (Клітін, 1956; Клитин, 1959 а; Шнаревич и др., 1959). У рівнинній, лісостеповій частині Бессарабії А. Лобученко (1903; цит. за: Скильський, Годованец, 1994) назвав пугача часто спостережуваним видом. Зараз він став дуже рідкісним; у 1999-2000 р. на території області припускали гніздування 6-10 пар (Скильський, Годованец, 1994; Скильський та ін., 2005).

Аналогічні тенденції мали місце в популяціях пугача наприкінці ХХ ст. В Українських Карпатах загалом вказували на негативну тенденцію чисельності виду (Киселюк, Клапчук, Тимчук, 2001; Годованець, 2009). Так, на основі досліджень в Угольці (Карпати) і на Самбірщині (Передкарпаття), А. Гузій (Гузій, 1994) наприкінці ХХ ст. відзначив помітне зменшення (до гранично низьких значень) чисельних показників пугача в регіоні Карпат. Аналогічні висновки цей дослідник робить і щодо території Розточчя (Гузій, 1996).

Таким чином, ймовірно, процеси зменшення чисельності української популяції пугача почалися ще на початку ХХ ст., а від середини століття він усюди став досить рідкісним видом. Разом з тим, у деяких регіонах чисельність цього виду стабілізується, про що зазначають деякі автори: І. Горбань (2005) – для боліт Українського Полісся, А. Бокотей та ін. (2010) – верхів'я басейну Дністра.

У 80-х роках чисельність популяції пугача в Україні оцінювали в 30-40 пар (Жежерин, 1988). Пізніше Ю. Міщенко (1994) подає, що цей показник становить близько 50 пар. У зимовий період він збільшується за рахунок особин, що відкочовують з інших частин ареалу. Так, І. Горбань (2004) оцінює зимову чисельність пугача в Україні в 350-400 ос., зазначаючи, що вона стабільна або має тенденції до збільшення до 20% протягом 1980-1990 рр. В останньому виданні Червоної книги України (Ветров, 2009) чисельність пугача оцінена в близько 200 пар, з яких на східну частину країни припадає не

менше 110. Однак, на нашу думку, що ґрунтується на аналізі літературних даних і результатів власних досліджень, чисельність пугача на Поліссі й західній Україні є не меншою, ніж вказана В. Ветровим (2009) для східної частини України.

Загальна чисельність пугача в країні відома лише приблизно, тому оцінки величини його популяцій є досить неоднозначними. Тобто, незважаючи на песимістичні прогнози та декларацію щодо різкого зменшення чисельності, порівняння оціночних параметрів популяцій пугача вказує на протилежне. Це, на нашу думку, може бути як результатом певного збільшення чисельності особин, принаймні, на регіональному рівні, так і, певною мірою, збільшенням кількості інформації щодо чисельності та поширення виду в Україні, у тому числі й завдяки кращому вивченню орнітофауни деяких регіонів.

Разом з тим, ураховуючи стабілізацію і, місцями, збільшення чисельності популяцій пугача на прилеглих територіях сусідніх з Україною країн, зокрема, Польщі (Tomiałojć, Stawarczyk, 2003), Словаччини (Danko, Karaska, 2002), Росії (Карякин, 1998; Белик и др., 2003), Білорусії (Гричик, Тишечкин, 2002), можна припустити, що ситуація в Україні, значною мірою, може бути аналогічна.

Одною з причин такої динаміки може бути значна ймовірність появи елементів пристосування пугача до існування в зміненому людиною середовищі. Це, зокрема, виявлене у Європі, де пугач у деяких регіонах зберігся, значною мірою, завдяки формуванню груп (можливо, суб-популяцій) особин, для яких характерний певний, порівняно більший ступінь адаптації до існування в антропогенно, зокрема, урбанізовано зміненого середовища існування (Mikkola, 1983).

А. Бокотей та ін. (2010) зазначають, що у верхів'ї басейну Дністра, незважаючи на постійне зменшення кількості й площі придатних для гніздування біотопів, чисельність пугача протягом останніх десятиліть залишається сталою. Це відбувається за рахунок значного розширення кормового спектра й змін у кормодобувній поведінці: пугач все частіше здобуває корм на околицях сіл і частину його раціону формують синантропні види, в окремих випадках його основу становить пацюк сирій *Rattus norvegicus*. Деяке збільшення чисельності пугача в останнє десятиліття відоме також з деяких сусідніх країн (Tomiałojć, Stawarczyk, 2003), що також пояснюють адаптацією до зміненого середовища існування.

Таким чином, уточнення сучасного стану популяцій пугача та з'ясування їх динаміки потребує додаткових і детальних досліджень, оскільки, можливо, що статус цього виду, вказаний для деяких регіонів України, базується переважно на досить давніх дослідженнях.

Загалом, для всієї території поширення пугача характерні подібні причини зменшення чисельності його популяцій. Однак, очевидно, що цей процес зумовлений переважно не одним певним чинником, а їх сукупністю, яка часто може мати певну регіональну специфіку.

Одним з найзначніших факторів, що зумовлюють зменшення чисельності пугача в Україні, є **трансформація та деградація характерних для виду**

оселищ. У минулому це, очевидно, було зумовлене інтенсивним господарським освоєнням території.

У лісовій і лісостеповій зонах країни зниженню чисельності популяцій виду сприяли масові вирубування лісів і створення орних угідь, трансформація лісостанів у малоприсадибні для поселення пугача шляхом формування монокультур, переважно хвойних (Жежерин, 1988; Міщенко, 1994; Карпенко, Шевченко, 2002; Ветров, 2009; Потіш, Башта, 2011; Скільський та ін., 2011 та ін.). Це супроводжувалося збільшенням площ селітебної території, спричиненої розбудовою населених пунктів, інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, а також створенням пасовищ і призводило також до значного збіднення кормової бази для цього виду. Особливо значний вплив на популяцію пугача мало вирубування лісів у південніших регіонах України.

У рівнинних лісових частинах країни, зокрема на Поліссі, істотним фактором трансформації середовища існування пугача була осушувальна меліорація перезволожених територій, яка зумовила істотне зменшення чисельності багатьох видів птахів – об'єктів полювання цього виду.

До подібних негативних наслідків для орнітофауни призвів інший вид меліорації, яку здійснювали в степових посушливих областях. На півдні України й у Степовому Криму після проведення таких заходів різко змінився гідрологічний режим території. У наступні роки це призвело до значної зміни та збіднення видового складу й чисельності популяцій тварин (Воронецький, 1994) і, відповідно, до зменшення кормової бази багатьох хижих птахів, у т. ч. і пугача.

Антропогенна трансформація природних біотопів супроводжується багатьма іншими негативними для пугача факторами, які полягають у збільшенні рівня впливу рекреації й, відповідно, фактору турбування, особливо в період насиджування кладки (Карпенко, Шевченко, 2002; Скільський, Годованец, 1994; Скільський та ін., 2007; Ветров, 2009 та ін.). Ю. Костін (1983) вказував, що пугач у Криму всюди уникає близькості з людиною, у зв'язку з чим кількість місць гніздування і загальна чисельність в останні десятиліття катастрофічно зменшилася. В. Ветров (2009) припускає, що в Україні приблизно на половині гніздових ділянок розмноження не відбувається і ймовірною причиною цього може бути, зокрема, загибель одного з птахів пари.

У біосферному заповіднику “Брянський ліс” (Росія), що межує з Україною, у перші роки заповідання одною з основних причин зменшення чисельності пугача вказують ймовірно змушене його гніздування на землі внаслідок масових вирубок перед заповіданням і, відповідно, різким збільшенням чисельності кабанів, які знищують кладки і пташенят (Воронецький, Гринченко, Петрищева, 1990).

У світлі вищесказаного, назріває (або вже назріла) роль факторів популяційно-генетичного характеру в питанні збереження та відтворення популяцій пугача. У сучасному світі істотно порушена цілісність ареалу пугача. Він, унаслідок фрагментації середовища існування, має сьогодні значною мірою диз'юнктивний характер, що істотно утруднило обмін генетичною інформацією між розрізненими суб-популяціями. У таких просторово ізольованих

субпопуляціях часто розвиваються несприятливі генетичні процеси, пов'язані з дрейфом генів та інбридингом (Воронецкий, 1994).

Не менш важливою причиною зменшення чисельності популяцій пугача є прямі та опосередковані антропогенні фактори: **безпосереднє винищення птахів і загибель їх від різного роду антропогенних чинників (загибель на дорогах, ЛЕП тощо)**. Сучасний критичний стан його популяції може бути наслідком, значною мірою, дії саме цих факторів, оскільки кормова база виду в деяких регіонах не зазнала настільки значних змін, щоб зумовити якоюсь мірою помітне зменшення чисельності цього хижака.

У минулому в СРСР панувала концепція “шкідливості” хижих птахів, яка зумовила процес винищення цих видів, серед них і пугача. Ця акція була припинена лише в 60-і роки, зокрема в Україні – у 1969 р. Однак, мисливці ще тривалий час продовжували винищувати хижих птахів і сов зокрема. Іноді таке ставлення можемо спостерігати й сьогодні, на що вказують дослідники з різних регіонів: Буковини (Скільський та ін., 2011), Чернігівщини (Карпенко, Шевченко, 2002), Луганщини (Ветров, 2003), Прикарпаття, Закарпаття та ін.

Одною з причин зменшення чисельності пугача є забруднення навколишнього середовища як у минулому, так і сьогодні, різного роду хімічними речовинами: отрутохімікатами, мінеральними добривами тощо. Перебуваючи на вершині трофічних пірамід, пугач акумулює забруднювачі, що зумовлює різного роду захворювання та загибель дорослих особин і пташенят, потоншення шкаралупи яєць тощо. (Ortego et al., 2006; Gomez-Remirez et al., 2012; Lind, 2012).

Питання охорони пугача в Україні

Сьогодні пугач уключений практично в усі національні Червоні книги, зокрема й України, а також низку міжнародних та європейських природоохоронних списків і конвенцій: СИТЕС – Додаток 2, Бернська конвенція – Додаток 2, Директива про збереження природних видів птахів (Пташина директива) – Додаток 1 та ін.

На території Європи зменшення чисельності хижих птахів (у т. ч. і пугача), що мало місце в середині ХХ ст. і тривало принаймні до 70-80-х років, зумовило істотне зменшення в багатьох країнах чисельності в т. ч. і пугача, а місцями – його зникнення (Garzon, 1977; Mikkola, 1983; Cramp, 1985; Olsson, 1986 та ін.). Це привернуло увагу природоохоронців і стимулювало підготовку низки охоронних програм для цього виду. Такі програми включали як охорону середовища існування, так і реінтродукцію виду в місця колишнього поширення. Завдяки їх, переважно, успішній реалізації, чисельні показники популяцій пугача стабілізувалися і з'явилися тенденції до їх відновлення, зокрема, у Фінляндії (Saurola, 1985), Німеччині (Bezzel, Schöpf, 1986), Австрії (Glutz von Blotzheim, 1994) та ін.

Слід ураховувати, що пугач належить до видів, чисельність яких не може бути високою. Основними охоронними заходами для збереження цього виду є забезпечення як охорони самого виду, так і середовищ його існування. У зв'язку з важливістю збереження всіх відомих місць гніздування, доцільним є

створення зон строгої охорони навколо гнізд (500-1000 м), а також, можливо, створення заповідних територій (наприклад, заказників) у цих місцях для уникнення трансформації наявних гніздових біотопів. Такий варіант враховує деякі екологічні особливості життєдіяльності цього виду, а саме, значне просторове суміщення гніздового та кормодобувного біотопів: пугач переважно полює на території в межах 1 км від гнізда (Piechocki, März, 1985).

У місцях, для яких властива недостатня кількість гніздопридатних місць, доцільно влаштувати штучні гніздивлі, оскільки там це може бути істотним лімітаційним фактором для збільшення чисельності популяції. Існує позитивний досвід проведення таких заходів (Карякин, 1998).

На території лісового господарства доцільною є підготовка спеціальних рекомендацій (з урахуванням локальних умов) щодо ведення лісового господарства в місцях реального та імовірного гніздування. Реалізація цих рекомендацій повинна супроводжуватися заходами з приваблювання пугачів з допомогою штучних гніздивель для цього виду. Також не менш важливим напрямом діяльності щодо збереження та відтворення популяцій пугача є еко-виховна робота з населенням зі спрямуванням основних зусиль на ключові групи – мисливців, мисливствознавців, працівників лісового господарства.

Висновки

1. Близько 100 років тому пугач на території теперішньої України був звичайним, хоча, переважно, нечисленним видом. Процеси зменшення чисельності української популяції пугача, імовірно, почалися ще від початку ХХ ст.

2. Сьогодні на більшості території України пугача вважають рідкісним і дуже рідкісним видом, місцями він зник. Процес зменшення чисельності популяції пугача, очевидно, був зумовлений не одним чинником, а їх сукупністю, яка може мати регіональну специфіку.

3. В останні десятиліття в окремих регіонах виявлена тенденція до стабілізації чисельності його популяції. Одною з причин цього такої динаміки може бути поява елементів пристосування пугача до існування в зміненому людиною середовищі.

4. На основі аналізу літератури та результатів власних досліджень, пропонуємо, що орієнтовна чисельність пугача в Україні становить не менше 220 пар. З'ясування подальшої динаміки популяції пугача потребує додаткових і детальних досліджень.

АВЕРИНЪ В. Г. Къ орнитологіи Харьковской губернии // Труды Общ. Испыт. Природы. – 1910. – Т. XLIII. – С. 243-293.

АНДРЕЕВ И. Ф. Материалы к изучению фауны птиц и млекопитающих Прикарпатья // Уч. зап. Кишинев. гос. ун-та. – 1953. – Т. VIII (биол.-почв.). – С. 271-309.

АРДАМАЦКАЯ Т. Б. Редкие и исчезающие птицы Черноморского государственного биосферного заповедника АН УССР и сопредельных территорий // Редкие птицы Причерноморья. – Одесса: Лыбидь, 1991. – С. 54-68.

- БАШТА А.-Т. В. Загальний аналіз структури фауни і населення птахів лісів Сколівських Бескидів (Українські Карпати) у гніздовий період // Вестник зоології. – 2000. – Suppl. N 14. – С. 85-89.
- БАШТА А.-Т. В. Орнітофауна проєктованого національного парку “Ждимир” // Облік птахів: підходи, методики, результати. Збірник наукових статей 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (26-30 квітня 2004 р.). – Житомир, 2004. – С. 171-176.
- БАШТА А.-Т. В. Сучасний стан совоподібних (Strigiformes) у західній частині України // Зоологічна наука у сучасному суспільстві. Матер. Всеукр. наук. конф. – Київ-Канів, 2009. – С. 55-58.
- БАШТА А.-Т. В., КАНАРСЬКИЙ Ю. В., РЕШЕТИЛО О. С., ЛЕСНІК В. В., МАРТИНОВ В. В., МАРТИНОВ О. В., ГУРАЛЬ Р. І., СВЕРЛОВА Н. В., ГРИНЧИШИН Т. Ю., ГІРНА А. Я. Рідкісні види тварин Львівської області. – Львів, 2006. – 220 с.
- БЕЛИК В. П., ПОЛИВАНОВ В. М., ТИЛЬБА П. А., ДЖАМИРЗОЕВ Г. С., МУЗАЕВ В. М., БУКРЕЕВА О. М., РУСАНОВ Г. М., РЕУЦКИЙ Н. Д., МОСЕЙКИН В. Н., ЧЕРНОБАЙ В. Ф., ХОХЛОВ А. Н., ИЛЬЮХ М. П., МНАЦАКАНОВ Р. А., КОМАРОВ Ю. Е. Современные популяционные тренды гнездящихся птиц Южной России // Стрепет. – 2003. – Вып. 1. – С. 10-30.
- БЕСКАРАВАЙНЫЙ М. М. Современное состояние и некоторые тенденции динамики численности редких видов птиц юго-восточного Крыма // Беркут. – 2001. – Т. 10, Вып. 2. – С. 125-139.
- БЕСКАРАВАЙНЫЙ М. М. Птицы морских берегов южного Крыма. – Симферополь: Н. Орианда, 2008. – 160 с.
- БОГОЛЕПОВ В. Материалы по орнитологии Каменецкого уезда Подольской губ. // Зап. о-ва Подольскихъ естествоисп. и люб. природы. – 1915. – Т. 3. – С. 9-50.
- БОДНАР В. В. Дані про зустрічі з рідкісними видами птахів на Закарпатті // Матер. конф. “Території, важливі для збереження птахів в Україні – ІВА програма”. – К., 1996. – С. 67-69.
- БОДНАР В. Карпатський вулканічний хребет // ІВА території України. Території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАРТ, 1999 а. – С. 118-119.
- БОДНАР В. Горгани // ІВА території України. Території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАРТ, 1999 б. – С. 120-121.
- БОДНАР В. В., БАРЕНБЛАТ М. О. Огляд рідкісних птахів Закарпаття // Пріоритети орнітологічних досліджень. – Львів–Кам’янець–Подільський, 2003. – С. 98-101.
- БОКОТЕЙ А. А. Огляд орнітофауни м. Львова // Беркут. – 1995. – Т. 4, вип. 1-2. – С. 3-16.
- БОКОТЕЙ А. А., ДЗЮБЕНКО Н. В., ГОРБАНЬ І. М., КУЧИНСЬКА І. В., БАШТА А.-Т. В., ПОГРАНИЧНИЙ В. О., БУЧКО В. В., СЕНИК М. А. Гніздова орнітофауна басейну Верхнього Дністра. – Львів, 2010. – 400 с.
- БРАУНЕР А. А. Об охране млекопитающих и птиц, полезных для сельского хозяйства // Сборник Херсонского земства. – Херсон, 1899. – С. 1-17.
- БУЛАХОВ В. Л. Динамика разнообразия орнитофауны и ее современное состояние в условиях промышленного Приднепровья // Экология птиц: виды, сообщества, взаимосвязи. Вып. 1. – Харьков: Точка, 2011. – С. 418-437.
- БУЧКО В. В. Встречи филина в Ивано-Франковской области Украины // Филин в России, Белоруссии и на Украине. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1994. – С. 104-105.
- БУЧКО В. В. Птахи Галицького регіонального ландшафтного парку та його околиць. Повідомлення 2. Falconiformes – Piciformes // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 5, № 1. – С. 52-57.

- Бучко В. В. Оцінка стану орнітокомплексів у контексті збереження біорізноманіття (на прикладі Галицького НПП) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Біологія. – 2008. – Вип. 23. – С. 26-32.
- ВАЛЬХ Б. Матеріали для орнітології Екатеринославської губернії. Наблюдения 1892-1897 года // Труды О-ва Исп. природы при Харьк. университете. – 1899. – Т. XXXIV. – С. 1-90.
- ВАЛЬХ Б. С. Матеріали для орнітології Екатеринославської губернії (Перечень птиц, найденных в губернии с 1892 г. по 1910 г.) // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 8-25.
- ВЕТРОВ В. О гнездовании филина (*Bubo bubo* L.) в Луганской области // Птицы бассейна Северского Донца. – 2003. – Вып. 8. – С. 76-77.
- ВЕТРОВ В. Пугач *Bubo bubo* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ / під ред. І. А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 463 с.
- ВЫСОЧИН М. О., КУРЯЧИЙ К. В. К изучению орнитофауны регионального ландшафтного парка “Краматорский” // Птицы бассейна Северского Донца. – Харьков, 2007. – № 10. – С. 27-29.
- ВОИНСТВЕНСКИЙ М. А. Птицы степной полосы Европейской части СССР. – К.: Изд-во АН УССР, 1960. – 292 с.
- ВОРОНЕЦКИЙ В. И. Статус популяций разных подвидов филина в антропогенном ландшафте // Филин в России, Белоруссии и на Украине. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 139-197.
- ВОРОНЕЦКИЙ В. И., ГРИНЧЕНКО И. С., ПЕТРИЩЕВА А. П. Совообразные в нечерноземном центре: проблемы изучения и охраны // Редкие виды птиц Нечерноземья. – М., 1990. – С. 111-115.
- ГАВРИЛЕНКО Н. И. Птицы Полтавщины. – Полтава: Изд. Полт. Союза охотн., 1929. – 133 с.
- ГАВРИЛЮК М. Н., ГРИЩЕНКО В. Н., КОСТЮШИН В. А., ДОМАШЕВСКИЙ С. В., ГЛАДКЕВИЧ С. А., ЯБЛОНОВСКАЯ-ГРИЩЕНКО Е. Д. Орнитофауна Ирдынских болот и сопредельных лесных массивов // Заповідна справа в Україні. – 2009. – Т. 15, Вип. 2. – С. 70-81.
- ГАВРИСЬ Г. Г. О возможности восстановления популяции филина *Bubo bubo* на территории Деснянского Полесья (Брянско-Старогутского лесного массива) // Перспективы развития экологической сети и создания трансграничных охраняемых территорий в бассейне реки Десны. – М., 1999. – С. 63-67.
- ГАЩАК С. П. Рідкісні птахи Чорнобильської зони відчуження // Беркут. – 2002. – Т. 11, Вип. 2. – С. 141-147.
- ГОДОВАНЕЦЬ Б. Й. Стан популяцій рідкісних видів птахів в Карпатському заповіднику, перспективи їх охорони і вивчення // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду. Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю Карпатського біосферного заповідника (11-15 жовтня 1993 року). – Рахів, 1993. – С. 142-144.
- ГОДОВАНЕЦЬ Б. Раритетні види птахів та стан їх охорони // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., 1997. – С. 286-293.
- ГОДОВАНЕЦЬ Б. Й. Сучасний стан орнітофауни Карпатського біосферного заповідника // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Біологія. – 2008. – Вип. 23. – С. 33-39.
- ГОДОВАНЕЦЬ Б. Й. Сучасний стан та охорона совоподібних Українських Карпат // Зоологічна наука у сучасному суспільстві. – Київ-Канів, 2009. – С. 117-121.

- ГОРБАНЬ І. Орхівські озера // ІВА території України. Території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАРТ, 1999. – С. 64-65.
- ГОРБАНЬ І. Рідкісні та зникаючі види птахів Шацького національного природного парку // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біологічна. – 2002. – Вип. 29. – С. 127-137.
- ГОРБАНЬ І. М. Оцінка чисельності зимуючих птахів України // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Житомир, 2004. – С. 93-99.
- ГОРБАНЬ І. Зміни в орнітофауні боліт Українського Полісся // Вісник Львівського ун-ту. Серія біологічна. – 2005. – Вип. 29. – С. 3-12.
- ГОРБАНЬ І. М., БУМАР Г. В., ЖИЛА С. В., МАТЕЙЧИК В. І., НОВАК В. О., СТАДНИЦЬКИЙ І. М., СТЕЛЬМАХ Л. І. Рідкісні види птахів Українського Полісся // Пріоритети орнітологічних досліджень. – Львів-Кам'янець-Подільський, 2003 а. – С. 23-30.
- ГОРБАНЬ І. М., ГОРБАНЬ Л. І., ПРУШИНСЬКИЙ М. С., ХИМИН М. В., ШИДЛОВСЬКИЙ І. В. Рідкісні негоробині птахи долини верхньої течії Західного Бугу // Пріоритети орнітологічних досліджень. – Львів-Кам'янець-Подільський, 2003 б. – С. 31-38.
- ГОРБАНЬ І. М., СКІЛЬСЬКИЙ І. В., МЕЛЕЩУК Л. І., ГОРБАНЬ Л. І. Сучасний стан орнітофауни Національного природного парку “Гуцульщина” // Заповідна справа в Україні. – 2008. – Т. 14, Вип. 2. – С. 81-103.
- ГРАБАР А. Птаство Подкарпатской Руси (Avifauna Carpathorossica) // Подкарпатска Русь. – 1931. – 7: С. 153-162, 8: С. 181-188, 9-10: С. 198-212.
- ГРИЧИК В. В., ТИШЕЧКИН А. К. Филин (*Bubo bubo*) в Беларуси: распределение и биология // Subbuteo. – 2002. – Т. 5, № 1. – Р. 3-19.
- ГРИЩЕНКО В. М. Аналіз орнітофауни Канівського заповідника // Роль природоохоронних територій у підтриманні біорізноманіття. – Канів, 2003. – С. 205-207.
- ГРИЩЕНКО В. М., ЛОПАРЕВ С. О., ГАРИЛЮК М. Н., ЯБЛОНОВСЬКА-ГРИЩЕНКО Є. Д. Птахи червоної книги України в Канівському заповіднику та його околицях // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4, Вип. 1. – С. 70-74.
- ГУБКІН А. А., БУЛАХОВ В. Л., ГУБКІН О. А. Загальна характеристика сучасного стану видів птахів Дніпропетровщини, занесених до Червоної книги України // Матер. конф. “Території, важливі для збереження птахів в Україні – ІВА програма”. – К., 1996. – С. 58-62.
- ГУЗІЙ А. И. О встречах филина на Западной Украине // Филин в России, Белоруссии и на Украине. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – С. 102-104.
- ГУЗІЙ А. І. Сучасний стан рідкісних і зникаючих видів птахів лісових екосистем Українських Карпат і Західного лісостепу // Матер. конф. “Території, що важливі для збереження птахів в Україні – ІВА програма”. – К., 1996. – С. 83-91.
- ГУЗІЙ А. І. Просторово-типологічна організація населення птахів лісостанів західного регіону України. – Житомир: Волинь, 2006. – 448 с.
- ДАВИДЕНКО І. В., ЗЕМЛЯНСЬКИХ І. І., ПОЛУДА І. М. Рідкісні види птахів межиріччя Горині та Ствіги // Матер. III конф. молодих орнітологів України. – Чернівці, 1998. – С. 40-43.
- ДОМАШЕВСЬКИЙ С. В. Современный статус хищных птиц в Киевской области // Зоологічна наука у сучасному суспільстві. – Київ-Канів, 2009. – С. 158-160.
- ДЬЯКОВ В. А., ПИЛИПЕНКО Д. В. Орнитологические наблюдения в окрестностях г. Святогорска // Птицы бассейна Северского Донца. Матер. 13-14 совещ. “Изучение и охрана хищных птиц Северского Донца”. – Харьков, 2007. – № 10. – С. 44-51.

- ЕКОЛОГІЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ: У 3 т. / Редколегія: А. В. Толстоухов (гол.редактор) та ін. – К.: ТОВ “Центр екологічної освіти та інформації”, 2006. – Т. 1: А-Е. – 432 с.
- ЖЕЖЕРІН В. П. Про поширення деяких рідкісних та нечисленних видів птахів Українського Полісся // Зб. праць Зоол. музею АН УРСР. – 1962. – Т. 31. – С. 104-109.
- ЖЕЖЕРІН В. П. Орнитофауна Украинского Полесья и ее зависимость от ландшафтных условий и антропоических факторов. Видовой состав гнездящихся птиц, распределение по территории, численность, вопросы охраны, зоогеография: Дисс. ... канд. биол. наук. – К., 1969. – 539 с.
- ЖЕЖЕРІН В. П. Филин *Bubo bubo* Linnaeus // Редкие и исчезающие растения и животные Украины. – 1988. – С. 199-201.
- ЖИЛА С. М. Сучасний стан популяцій рідкісних видів птахів Поліського заповідника // Проблеми вивчення та охорони птахів. – Львів-Чернівці, 1995. – С. 57-58.
- ЖИЛА С. М. Вивченість рідкісних видів сов у Поліссі // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4, Вип. 2. – С. 46-47.
- ЖИЛА С. Долина р. Уж // ІВА території України. Території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАРТ, 1999. – С. 114-115.
- ЖМУД М. Е. Птицы украинской части дельты р. Дунай и сопредельных территорий в зимний сезон 1998-1999 гг. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. – Вып. 2. – Мелитополь-Одесса-Киев, 1999. – С. 33-43.
- ЖУРАВЧАК Р. О., ДОБРИНСЬКИЙ О. В. Спостереження рідкісних і нечисленних видів птахів Полісся у Рівненській області // Troglodytes. – 2011. – Вип. 2. – С. 46-51.
- ЗАРУДНЫЙ Н. Птицы долины р. Орчика и окололежащей степи // Материалы к познанию флоры и фауны Российской Империи. – 1892. – Вып. 1. – С. 138-155.
- КАПЕЛЮХ Я. І. Рідкісні види птахів природного заповідника “Медобори” // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008 а. – С. 89-91.
- КАПЕЛЮХ Я. І. Денні хижі птахи і сови природного заповідника “Медобори” // Новітні дослідження соколоподібних та сов. – Кривий Ріг, 2008 б. – С. 139-145.
- КАРПЕНКО Ю. О., ШЕВЧЕНКО В. Л. Раритети природи Чернігівщини // Природно-заповідний фонд Чернігівської області. – Чернігів, 2002. – С. 212-228.
- КАРЯКИН И. В. Пернатые хищники Уральского региона. Соколообразные (Falconiformes) и Совеобразные (Strigiformes). – Пермь: Центр полевых исследований Союза охраны животных Урала / СоЭС, 1998. – С. 347-382.
- КИЙКО А. О., ЯКУБЕНЯ О. І. Видовий склад, поширення та живлення сов у Львівській області // Проблеми вивчення та охорони птахів. – Львів-Чернівці, 1995. – С. 61-63.
- КИСЕЛЮК О. І., ГОДОВАНЕЦЬ Б. Й. Сучасний стан рідкісних видів хребетних природного заповідника “Горгани” // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. Матер. наук.-практ. конф., присв. 10-річчю ПЗ “Горгани”. – Надвірна, 2006. – С. 77-83.
- КИСЕЛЮК О. І., КЛАПЧУК В. М., ТИМЧУК О. В. Сторінками Червоної книги України. – Яремча, 2001. – 138 с.
- КИСЕЛЮК О. І., КРПЧУК В. О., СТЕФАНЮК В. Ю., ГРИЦОК І. В., ГРИНШАК М. Л. Хребетні тварини // Карпатський природний національний парк. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – С. 196-232.
- КЛИТИН О. М. До фауни птахів гірських районів Чернівецької області // Праці експедиції по комплексному вивченню Карпат і Прикарпаття (серія біол.). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1956. – Т. II. – С. 121-144.
- КЛИТИН А. Н. Птицы Советской Буковины // Животный мир Советской Буковины. – Черновцы: ЧГУ, 1959 а. – С. 67-133. (Труды экспедиции по комплексному изу-

- чению Карпат и Прикарпатья (серия биологических наук). – Т. VII.
- КЛИТИН А. Н. Эколого-географическая характеристика птиц лесостепной зоны Черновицкой области // Фауна и животный мир Советских Карпат (Научн. зап. Ужгородск. унив.). – Ужгород, 1959 б. – Т. 40. – С. 67-74.
- КОНДРАТЕНКО А. В., МОРОЗ В. А. Современная авифауна заповедника “Провальская степь” и его окрестностей // Заповідна справа в Україні. – 2002. – Т. 8, Вип. 1. – С. 57-62.
- КОСТИН Ю. В. Птицы Крыма. – М.: Наука, 1983. – 240 с.
- КУЧИНСЬКА І., ЛЮБИМЕЦЬ І., СТЕЛЬМАХ С., ЗАГУЛЬСЬКИЙ М. Охорона біорізноманіття Яворівського національного природного парку в контексті створення міжнародного біосферного резервату “Розточчя” // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11, Вип. 2. – С. 53-61.
- ЛУГОВОЙ А. Е. Птицы // Фауна Карпатского заповедника. Флора и фауна заповедников СССР. – М., 1988. – С. 19-35.
- ЛУГОВОЙ А. Е. О птицах Подкарпатской Руси (Закарпатья) в книге Ю. Комарека “Охота в Карпатах” // Беркут. – 2004. – Т. 13, Вип. 1. – С. 127-130.
- ЛУГОВОЙ А. Е. Гнездовая фауна птиц долины р. Тисы в пределах проектируемого Притисянского регионального ландшафтного парка и необходимые меры по ее сохранению // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11, Вип. 1. – С. 31-39.
- МАЛЬШОК В. М., КНЬШ Н. П. Случай гнездования филина в Сумском Полесье // Беркут. – 2000. – Вип. 1-2. – С. 125-126.
- МАТВЄЄВ М. Червонокнижні види орнітофауни Національного природного парку “Подільські Товтри” // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. – Гримайлів, 2003. – С. 469-471.
- МАТВЄЄВ М. Д. Фауна хребетних геологічної пам’ятки природи загальнодержавного значення “Смотрицький каньйон” // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Природничі науки. – 2008. – Вип. 1. – С. 49-75.
- МАТВІЙЧУК О. А., СЕРЕБРЯКОВ В. В. Орнітофауна Верхнього і Середнього Побужжя. – К.: Фітосоціоцентр, 2010. – 210 с.
- МАТЕЙЧИК В. І. Про раннє гніздування пугача на Волинському Поліссі // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. – Луцьк, 1990. – С. 34.
- МАТЕРІАЛИ ОРНІТОФАУНІСТИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ, затверджених Українською регіональною орнітофауністичною комісією (ОФК) в 1982-1986 рр. // Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1989-1990 рр. – Луцьк, 1991. – № 2. – С. 12-50.
- МАТЕРІАЛИ ОРНІТОФАУНІСТИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ, затверджених Українською регіональною орнітофауністичною комісією (ОФК) в 1987-1988 рр. // Волове око Troglodytes. Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1991-1992 р.р. – Луцьк, 1993. – № 3. – С. 6-13.
- МАТЕРІАЛИ ОРНІТОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ, затверджених Українською орнітофауністичною комісією (ОФК) в 1989-1990 рр. // Troglodytes. Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1993 р. – Львів, 1994. – № 4. – С. 4-9.
- МАТЕРІАЛИ ОРНІТОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ, затверджені Українською орнітофауністичною комісією (УОФК) у 1991-1994 роках // Troglodytes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. – Луцьк, 1995. – № 5. – С. 6-16.

- МАТЕРІАЛИ ОРНИТОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ на території західних областей України за 1995 рік // *Troglodytes*. Західно-Український орнітофауністичний щорічник. – Луцьк, 1996. – № 6. – С. 9-42.
- МАТЕРІАЛИ ОРНИТОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ, затверджені Українською орнітофауністичною комісією (УОФК) у 1997 році // *Troglodytes*. – 2010. – Вип. 1. – С. 83-86.
- МАТЕРІАЛИ ОРНИТОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ на території західних областей України за 1998 рік // *Troglodytes*. – 2011. – Вип. 2. – С. 114-146.
- МАТЕРІАЛИ ОРНИТОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ на території західних областей України за 1999 рік // *Troglodytes*. – 2012. – Вип. 3. – С. 140-164.
- МИЩЕНКО Ю. В. Пугач *Bubo bubo* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. – С. 357.
- МОЛЧАНОВ Л. А. Список птиц Естественного музея Таврического губернского земства (в г. Симферополе) // Материалы к познанию фауны и флоры Российской Империи. Отд. зоол. – 1906. – 7. – С. 248-301.
- НИКОЛЬСКИЙ А. М. Позвоночные животные Крыма. – СПб, 1891/1892. – 484 с.
- НОВАК В. О. Сова *Strigiformes* Хмельницької області // Пріоритети орнітологічних досліджень. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 153-154.
- НОВАК В. О., САВЧУК О. В. Птахи Рівненської області (фауністична характеристика). – Рівне, 1992. – 36 с.
- НОСАЧЕНКО А. В. Орнітофауна окрестностей Погребища (Винницкая область) в 1918-1921 гг. // Авіфауна України. – 2008. – Вип. 4. – С. 6-49.
- ПАНЧЕНКО С. Г. Птицы Луганской области. – Луганск, 2007. – 144 с.
- ПЕКЛО А. М. Птицы. Каталог коллекций Зоологического музея ННПН НАН Украины. Вип. 1. Неворобьиные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes-Журавлевые Cuiiformes). – К.: Зоол. музей НАН Украины, 1997. – 155 с.
- ПИЛИПЕНКО Д. В., ДЯКОВ В. А. Спостереження в Донецькій області деяких видів птахів з Червоної книги України // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 264-278.
- ПОПОВ С. В. О новых и редких птицах долины Северского Донца в его среднем течении // Птицы бассейна Северского Донца. – Донецк, 2000. – С. 38-40.
- ПОРТЕНКО Л. А. Очерк фауны птиц Подольской губернии // Бюлл. МОИП. Отд. Биол. – 1928. – Т. 37, Вип. 1-2. – С. 92-204.
- ПОТІШ Л. А. Птахи Закарпатської області (анотований список). – Львів, 2009. – 124 с.
- ПОТІШ Л., БАШТА А.-Т. Пугач *Bubo bubo* (Linnaeus, 1758) // Червона книга Українських Карпат. Тваринний світ. – Ужгород: Карпати, 2011. – С. 265.
- ПУКИНСКИЙ Ю. Б. Филин – *Bubo bubo* (Linnaeus, 1758) // Птицы России и сопредельных регионов. Рябкообразные, Голубеобразные, Кукушкообразные, Собообразные. – М.: Наука, 1993. – С. 270-290.
- РЕМИЗОВ А. Ю. ВЕТРОВ В. В. Находка птенцов филина (*Bubo bubo* L.) в Крыму // Новітні дослідження соколоподібних та сов. – Кривий Ріг, 2008. – С. 344.
- РУДЕНКО А. Г., ЯРЕМЧЕНКО О. А., РЫБАЧУК К. И. Редкие виды птиц, отмеченные в Черноморском заповеднике в 1994 году // Матер. конф. “Території, важливі для збереження птахів в Україні – ІВА програма”. – К., 1996. – С. 22-27.
- СИЖКО В. С. Зимовая орнітофауна Дніпропетровщини // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 137-145.
- СИРЕНКО В. А., МАРТЫНОВ В. В. Фауна наземных позвоночных Украинского степного природного заповедника. (Пресмыкающиеся, птицы, млекопитающиеся. Анотированный список видов.) // Тр. филиала Украинского степного природного заповедника “Каменные могилы”. – 1998. – Вип. 1. – С. 63-82.

- СКІЛЬСЬКИЙ І. В. Чисельність птахів у репродуктивний період північної частини регіонального ландшафтного парку "Чернівецький" // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття. Матер. конф., присвяч. 75-річчю Канівського природного заповідника. – 1998. – С. 240-241.
- СКІЛЬСЬКИЙ І. В., БУЧКО В. В. Орнітологіческие находки в Прут-Днестровском междуречье Украины // Зоологические исследования в Украине. – 2000. – Ч. II. Экология. Морфология. Методика. – С. 87-90. (Вестник зоологии. – Отд. вып. № 14).
- СКІЛЬСЬКИЙ І. В. Фауна и население птиц островных лесов Прут-Днестровского междуречья Украины // Поволжский экологический журнал. – 2003. – № 1. – С. 41-54.
- СКІЛЬСЬКИЙ І. В., ГОДОВАНЕЦ Б. И. Филин в Черновицкой области // Филин в России, Белоруссии и на Украине. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 94-101.
- СКІЛЬСЬКИЙ І. В., ХЛУС Л. М., МЕЛЕЩУК Л. І. Раритетна фауна хребетних західних районів рівнинної частини Північної Буковини: сучасний стан, проблеми збереження // Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки. Матер. 4-ї міжнар. наук. конф. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 125-135.
- СКІЛЬСЬКИЙ І. В., ХЛУС Л. М., ЧЕРЕВАТОВ В. Ф., СМІРНОВ Н. А., ЧЕРЕДАРИК М. І., ХУДИЙ О. І., МЕЛЕЩУК Л. І. Червона книга Буковини. Тваринний світ, Т. 2, ч. 1. – Чернівці: ДрукАрт, 2007. – 260 с.
- СКІЛЬСЬКИЙ І. В., МЕЛЕЩУК Л. І., ТАЦУК М. В., СОЛОВЕЙ А. С. Соподібні птахи Буковинських Карпат: сучасний стан популяцій, територіальний розподіл, охорона // Наукові записки Буковинського товариства природодослідників. – 2011. – Т. 1, вип. 1-2. – С. 90-109.
- СМОРГОЖЕВСКИЙ Л. А. Орнитофауна Каневского биогеографического заповедника и его окрестностей // Труды Канівського біогеогр. зап-ка. – 1952. – Вип. 9. – С. 101-187.
- СОВА М. В. О распределении и численности сов в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. – Харьков, 1994. – С. 25-26.
- СОМОВ Н. Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. – Харьков: Тип. А. Дарре, 1897. – 680 с.
- СТЕПАНЯН Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – 728 с.
- СТРАУТМАН Ф. И. Птицы Советских Карпат. – К.: Изд-во АН УССР, 1954. – 332 с.
- СУЛИК В. Г., БОРОЗЕНЕЦ В. А. Хищные птицы и совы Луганского природного заповедника НАН Украины // Птицы бассейна Северского Донца. – Донецк, 2000. – С. 34-36.
- ТАЛПОШ В. С. Орнитофауна Закарпатской низменности в зимний период // Вестник зоологии. – 1967. – № 3. – С. 60-65.
- ТАРАСЕНКО М. О., МАТВЄЄВ М. Д., ДРЕБЕТ М. В., ЛЩУК А. В. Орнітоценоз лучночагарникових ділянок природно-заповідного фонду Західноподільського Придністров'я в межах НПП "Подільські Товтри" // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Природничі науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 2. – С. 92-100.
- ТАТАРИНОВ К. А. Фауна неогеновых и антропогеновых позвоночных Подолии и Прикарпатья, ее история и современное состояние: Дисс. ... докт. биол. наук. – Львов, 1969. – Ч. 1-2. – 514 с.; Ч. 3. – 438 с.
- ТАТАРИНОВ К. А. Фауна хребетних заходу України (екологія, значення, охорона). –

- Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 260 с.
- ХИМИН М. В. Матеріали окремих спостережень птахів, занесених до Червоної книги України, за публікаціями 1994-2005 рр. // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 373-282.
- ХИМИН М. В., КЛЕСТОВ М. Л., БАШТА А.-Т. В., БЕРЕСТ З. Л. та ін. Національний природний парк “Прип’ять-Стохід”. Тваринний світ. – К.: Фітосоціоцентр, 2010. – 171 с.
- ХЛУС Л., СКІЛЬСЬКИЙ І., ЧЕРЕДАРИК М., ЧЕРЕВАТОВ В. Раритетна фауна басейнів Пруту та Сірету в межах Буковинських Карпат: сучасний стан і проблеми охорони // Музейний щорічник Чернівецького національного музею 2004-2005. – Чернівці, 2005. – С. 114-119.
- ХРАНЕВИЧ В. Птахи Поділля. Огляд систематичний. – Вінниця: Кабінет виучування Поділля, 1925-1926. – Вип. 5. – 66 с.
- ХРАНЕВИЧ В. П. Матеріали до орнітофауни західних округ України // Записки Кам’янець-Подільської науково-дослідчої катедри. – 1929. – Т. 1. – С. 41.
- ЧЕРНАЙ А. Фауна Харьковской губернии и прилежащих къ ней мѣстностей. Вып. 2: Фауна млекопитающих и птиц. – Харьков, 1853. – С. 8-9.
- ШАРЛЕМАНЬ М. В. Птахи УРСР (Матеріали до фауни). – К.: Вид-во АН УРСР, 1938. – 266 с.
- ШЕВЦОВ А. О., САНЖАРОВСЬКИЙ Ю. О., СОРИШ Р. В., ЄФРЕМОВ В. Л. Нові рідкісні та малочисельні птахи Кіровоградської області // Беркут. – 2004. – Т. 13, Вип. 1. – С. 13-17.
- ШИДЛОВСЬКИЙ І. В. Матеріали зі спостережень видів птахів, включених у Червону книгу України, що проведені у 1994-2005 рр. // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 387-404.
- ШНАРЕВИЧ И. Д., МИКИТЕНКО М. Ф., ЧЕРЕМИСИНА В. Т., ГИТИЛИС В. С. Эколого-географическая характеристика фауны Советской Буковины // Животный мир Советской Буковины. – Черновцы: ЧГУ, 1959. – С. 339-382.
- BEZZEL E., SCHÖPF H. Anmerkungen zur Bestandsentwicklung des Uhus (*Bubo bubo*) in Bayern // Journal für Ornithologie. – 1986. – B. 127. – S. 217-228.
- CRAMP S. Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa. Terns-Woodpeckers. Vol. IV. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1985. – 367 p.
- DANKO Š., KARASKA D. Vŕr skalný (*Bubo bubo*). – Rozšírenie vtákov na Slovensku. – Bratislava: VEDA, 2002. – S. 360-362.
- DONÁZAR J. A., KALINAINEN P. *Bubo bubo* Eagle Owl // The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. – London: T. & A. D. Poyser, 1997. – P. 402-403.
- FISCHER E. Fauna der Bukowina // Die Bukowina. – Czernowitz, 1899. – S. 99-111.
- GARZON J. Birds of prey in Spain, the present situation // Proc. of World Conference on Birds of Prey. – Vienna: ICBP, 1977. – P. 159-170.
- GLUTZ VON BLOTZHEIM U. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Bd 9. Columbiformes – Piciformes. 2. Auflage. – Wiesbaden: Aula, 1994. – 346 S.
- GOMEZ-RAMIREZ P., MARTINEZ-LOPEZ E., GARCIA-FERNANDEZ A. J., ZWEERS A. J., VAN DEN BRINK N. W. Organohalogen exposure in a Eurasian Eagle owl (*Bubo bubo*) population from Southeastern Spain: temporal-spatial trends and risk assessment // Chemosphere. – 2012. – 88(8). – P. 903-911.
- LIND Y. Metals and organic contaminants in Eagle owl (*Bubo bubo*) and Eurasian lynx (*Lynx lynx*) from different parts of Sweden // Report N 9:2012. Swedish Museum of natural History, Stockholm, 2012. – P. 51+8 [www.nrm.se]

- MIKKOLA H. Owls of Europe. – Calton: T. & A. D. Poyser, 1983. – 397 p.
- OLSSON V. The present state of the eagle owl (*Bubo bubo*) in Sweden // Var Fagelworld. – 1986. – V. 45. – P. 117-125.
- ORTEGO J., JIMENEZ M., DIAZ R., RODRIGUEZ C. Mercury in feathers of nesting Eagle owl, *Bubo bubo* L., muscle of their main prey species in Tolego province, Central Spain // Bull. of Environmental Contamination and Toxicology. – 2006. – 76(4). – P. 648-655.
- PIECHOCKI R., MÄRZ R. Der Uhu – *Bubo bubo*. – Drezden: Westarp Wisseschaften, 1985. – 128 S.
- PLATER A. Spis zwierząt ssących, ptaków i ryb krajowych. – Wilno: Drukiem J. Zawadzkiego, 1852. – 162 s.
- SAUROLA P. Finnish birds of prey: status and population changes // Orn. Fenn. – 1985. – V. 62. – P. 64-72.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. – Wrocław: PTPP “pro Natura”, 2003. – T. 2. – 870 s.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ ПОПУЛЯЦИЙ ФИЛИНА *BUBO BUBO* LINNAEUS, 1758 В УКРАИНЕ

А.-Т. В. БАШТА

В статье проанализированы данные по распространению (в региональном аспекте) и изменениям численности филина в Украине за последние 150 лет, а также возможные причины таких изменений. Около 100 лет назад филин на территории современной Украины был обыкновенным, хотя, в основном, немногочисленным видом. Процессы уменьшения численности украинской популяции филина, вероятно, начались еще в начале XX ст. Сегодня на большинстве территории Украины филина считают редким и очень редким видом, местами – исчезнувшим. Однако, в последние десятилетия в некоторых регионах выявлена тенденция к стабилизации численности его популяции. На основании анализа литературы и результатов собственных исследований, предполагаем, что ориентировочная численность филина в Украине составляет не менее 220 пар.

Проанализированы факторы снижения численности популяций филина в прошлом и возможные причины ее стабилизации, одной из которых может быть адаптация к существованию в антропогенно измененных условиях. Выяснение дальнейших динамических тенденций в популяциях филина требует дополнительных исследований.

Ключевые слова: филин, *Bubo bubo*, распространение, динамика численности, Украина

CURRENT STATE AND QUANTITATIVE DYNAMICS OF THE EAGLE OWL *BUBO BUBO* LINNAEUS, 1758 POPULATIONS IN UKRAINE

A.-T. V. BASHTA

Data on the distribution area (in the regional aspects) and quantitative changes of the Eagle Owl populations in Ukraine during the last 150 years as well as possibly causes of these changes have been analyzed. The Eagle Owl was common, but mainly not numerous species at the territory of current Ukraine about 100 years ago. Process of quantitative declining of Ukrainian populations started possibly at the beginning of XX century. Today the Eagle Owl is considered rare and very rare species, but disappearing at some areas of Ukraine. However, stabilization tendency of population quantity have been noted during the last tens. Estimated quantity of the Ukrainian population consist no less than 220 pair, which determined both on the base of literature data and field investigations.

Reasons of the quantity declining of the populations in the past and possibly reasons of quantity stabilization today have been analyzed. One of the reasons of current stabilizations would be

appearance of some degree of adaptations for surviving in the changed environment. Ascertaining of further population dynamics of the Eagle Owl needs additional and detail investigations.

Key words: Eagle Owl, *Bubo bubo*, distribution, quantitative dynamics, Ukraine

Надійшла 27.04.2012

Прийнята до друку 04.09.2012

БАШТА А.-Т. В. Інститут екології Карпат НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026, Україна; e-mail: atbashta@gmail.com

BASHTA A.-T. V. Institute of Ecology of the Carpathians NAS of Ukraine, 4 Kozelnytska St, Lviv, 79026, Ukraine; e-mail: atbashta@gmail.com